

A. Abramowicz: *Rzeczy, idee i maski. Jacques Boucher de Perthes (1788-1868)*, Warszawa 1998 (1997) 268 ss., 17 ryc.; Komitet Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Seria „Rozprawy z Dziejów Nauki i Techniki”, t. 8.

Jacques Boucher de Perthes to jedna z najwybitniejszych postaci dziewiętnastowiecznej archeologii europejskiej, „ojciec prehistorii francuskiej”. Poświęcona mu praca składa się z dziesięciu rozdziałów, zatytułowanych: I – Życiorys, II – Starożytności celtyckie i przedpotopowe, III – Znaki, IV – Boucher de Perthes jako archeolog, V – Spotkania na szczycie, VI – Boucher de Perthes i żubry, VII – Boucher de Perthes i duchy, VIII – Na pobojuwiskach, IX – Między Oświeceniem a Pozytywizmem, X – Europejczyk i człowiek. Poprzedza je odautorski Wstęp, a zamyka Zakończenie. Książka jest zapożyczona w polskie i francuskie strony tytułowe i spisy treści, obszernie, dwudziesto stronicowe streszczenie francuskie, indeks nazwisk i 17 dobrej jakości fotografii na papierze kredowym. Tylko oprawa książki nie jest odpowiednio solidna.

We Wstępie (s. 9-14) czytelnik dowiaduje się dlaczego Jacques Boucher de Perthes (1788-1868) „...stał się przygodą intelektualną”, której A. Abramowicz poświęcił kilka lat życia, otrzymuje wyjaśnienie tytułu oraz zakresu książki. Rozdział I (s. 15-35) przedstawiający życiorys jej bohatera, z uwzględnieniem środowiska rodzinnego, różnorodnej działalności, otoczenia i publikacji, pomyślany został jako wprowadzenie i tło umożliwiające lepsze śledzenie treści rozdziałów następujących.

Rozdział II (s. 36-55) poświęcony jest pierwszemu tomowi *Antiquités celtiques et antédiluviennes*, wydanemu w 1847 r. Całość głośnego dzieła ukazała się w Paryżu w latach 1847-1864, w trzech tomach. Wśród kilku wątków, bardziej szczegółowo przedstawiono w rozdziale metody pracy badawczej stosowane przez Boucher de Perthesa, w tym początki metody stratygraficznej zastosowanej w badaniach okolic Abbeville.

W rozdziale III (s. 56-74) został zrekonstruowany świat pojęć i symboli, którym autor *Antiquités* przypisywał szczególne znaczenie w badaniach człowieka pierwotnego oraz budowana wokół nich we wszystkich trzech tomach szersza (w istocie błędna) teoria. Na koniec, jako źródła takich zainteresowań autor wskazuje wcześniejszą tradycję naukową, sięgającą baroku, idee G. Vico, istniejącą już od dawna celtologię i celtomanie oraz sposób rozumienia przeszłości świata w dobie Romantyzmu. W rozdziale IV (s. 75-97) A. Abramowicz ukazuje J. Boucher de Perthesa jako archeologa, szczególnie nacisk kładąc na wspomnianą wcześniej metodę stratygraficzną, przejętą z ówczesnej geologii, która od tego czasu stała się jedną z podstawowych metod archeologii prehistorycznej, a później archeologii w ogóle. Autor *Antiquités* dużo uwagi poświęcał poznawaniu zabytków, „szczególnie wytworów krzemiennych”, chociaż interesował się też ceramiką pradziejową.

Rozdział V (s. 98-126) omawia kontakty J. Boucher de Perthesa z twórcą systemu trzech epok Duńczykiem Ch.J. Thomsenem i archeologią skandynawską. A. Abramowicz rozważa recepcję jej osiągnięć przez Celnika z Abbeville i *vice versa*. Rozdział VI (s. 127-139) omawia podróż bohatera recenzowanej książki do Rosji, krótki pobyt w Warszawie, propolskie sympatie oraz kontakty z Polakami – J. Lelewalem i J.P. Jarockim, a rozdział VII (s. 140-156) jego stosunek do spirytyzmu, absorbującego w drugiej

okolic Abbeville.

połowie XIX w. liczne umysły amerykańskie i europejskie. Z analizy wynika, że „...w monizmie Boucher de Perthesa nie było miejsca na spirytyzm i że był skłonny szukać wyjaśnień zjawisk spirytystycznych w sferze zjawisk naturalnych, przyrodniczych” (s. 149).

Za hołd złożony przez autora książki własnemu, łódzkiemu, środowisku naukowemu można uważać rozdział VIII (s. 157-167) przedstawiający zainteresowania J. Boucher de Perthesa pobożowskimi słynnymi bitew, które przyciągały „jego wyobraźnię archeologa i kolekcjonera”. To słabo znany fragment dziejów starożytności. Do najważniejszych należy rozdział IX (s. 168-189) ukazujący autora *Antiquités* na tle prądów intelektualnych jego epoki. A. Abramowicz dostrzega silne oddziaływanie na bohatera książki tradycji myśli historycznej Oświecenia, wpływy pozytywistyczne – m.in. wywodzący się z nich „kult prawdy materialnej i dowodów materialnych” – oraz Romantyzmu w postaci „potężnej wyobraźni” Celnika z Abbeville, która, co prawda, często go ponosiła, ale znalazła się też u podstaw jego idei i ich wielkiego sukcesu. Ostatni rozdział (s. 190-223) to próba spojrzenia na autora *Antiquités* z dzisiejszej perspektywy, jako na człowieka i Europejczyka, ale – tak jak w rozdziałach poprzednich – poprzez pryzmat jego własnych wypowiedzi. Autor wykazuje, że w przypadku J. Boucher de Perthesa są to odniesienia w pełni uprawnione. Celnik z Abbeville dużo podróżował, głównie po przejściu na emeryturę. Publikowane relacje z podróży są dzisiaj dowodem jego „europejskości”, myślenia w kategoriach europejskich, oczywiście na miarę XIX w. „Europejskość” widoczna jest także w jego rozległych zainteresowaniach archeologicznych oraz „wielowątkowych związkach... ..z nauką europejską i z europejskimi ludźmi nauki”. W *Antiquités* (s. 224-229) A. Abramowicz wskazuje, że współczesna archeologia powraca w niektórych nowych koncepcjach do dawno zapomnianych idei J. Boucher de Perthesa, których sam autor *Antiquités* nie był w stanie prawidłowo rozwinąć.

Andrzej Abramowicz koncentruje się na ukazaniu osobowości J. Boucher de Perthesa poprzez analizę jego publikacji i korespondencji. Bohater książki, to postać na swój sposób „renesansowa”. Był nie tylko archeologiem, a raczej „starożytnikiem”, ale, jak pisze autor, także: „...poetą, piosenkopisarzem, satyrykiem, dramaturgiem, moralistą, filozofem, pamiętnikarzem, podróżnikiem, ekonomistą i działaczem gospodarczym, socjalistą utopijnym i filantropem...” (s. 12). Jednocześnie, tak jak młodszy od niego H. Schliemann¹, już za życia kreował

swój życiorys, nie stroniąc z wpływem lat od różnych konfabulacji. Autor książki nie kryje tego, mimo dużej sympatii dla swego bohatera. Otrzymujemy dzięki temu zarysowaną sugestywnie, nieznaną, w pełni oryginalną sylwetkę dziewiętnastowiecznego człowieka i uczonego, jakże różną od wizerunku dzisiejszego badacza. Zamierzeniom autora recenzowanej książki dobrze służą umiejętnie wplecione w toku wywodów liczne fragmenty z pism Boucher de Perthesa, które ładnie i – na ile to mogę ocenić – trafnie spolszczył. W tle pozostały, niestety, pełne dramaturgii wydarzenia rozgrywające się wokół uznania przez ówczesny świat nauki odkryć Celnika z Abbeville. Wywołuje to pewien niedosyt. Przysnąć jednak trzeba, że były one już niejednokrotnie przedstawiane w literaturze – niestety, nie w polskiej². Wprowadzenie ich musiałyby spowodować poważne zwiększenie objętości książki, jako że była to sprawa głośna w całym europejskim świecie nauki i od razu znalazła wyraz w licznych publikacjach. Trudno byłoby od nich abstrahować. Dlatego można zrozumieć przyjętą przez A. Abramowicza inną optykę spojrzenia na J. Boucher de Perthesa. Końcowy rezultat – omawiana książka, jest dla badaczy tego okresu dziejów nauki lekturą nader interesującą.

„Rzeczy, idee i maski...” wyszły spod pióra znakomitego badacza historii polskiej archeologii, pierwszego i jedyne archeologa w naszym kraju, który dzieje uprawianej przez siebie dyscypliny wiedzy uczynił podstawowym przedmiotem własnej pracy naukowej, w specjalności tej wykształcił uczniów i zyskał szerokie uznanie środowiska naukowego w kraju³ i za granicą⁴. Ta jego najnowsza książka sta-

¹ Por. Ph. Vandenberg, *Skarb Priama. Życie Henryka Schliemanna. Historia odkrycia Troi*, Gdynia 1997, 11-12, 216-217 i 255.

² Por. np. G. Daniel, *The Idea of Prehistory*, Harmondsworth, 43-46; *The Origins and Growth of Archaeology*, Harmondsworth 1967, 59-78; *150 Years of Archaeology*, London 1975, 58-65; B.G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge 1989, 91-95; czy też podrozdział zatytułowany „Tryumf wielkiej starożytności człowieka. Boucher de Perthes” w książce A. Schnappa, *The Discovery of the Past. The Origins of Archaeology*, London 1996, 310-314.

³ Por. M. Głosek (red.), *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*, Łódź 1997.

⁴ Por. na przykład krótki referat A. Abramowicza, *Sponte nascitur ollae...*, (w:) G. Daniel (red.), *Towards a History of Archaeology, being the papers read at the first Conference on the History of Archaeology in Aarhus, 29 August-2 September 1978*, London 1981, 146-149. Prace A. Abramowicza stanowiły podstawowe źródło wiadomości o dziejach archeologii polskiej w syntezie K. Sklenářa, *Archaeology in Central Europe: the First 500 Years*, Leicester 1983; wykorzystywane też są przez B.G. Triggera i A. Schnappa.

nowi ukoronowanie ponad trzydziestoletnich zainteresowań i studiów nad dziejami myśli archeologicznej w XIX w. oraz postacią J. Boucher de Perthesa. Trzeba bowiem przypomnieć, iż w 1967 r. ukazała się pierwsza książka A. Abramowicza, w której postać Boucher de Perthesa jest wzmiankowana⁵.

J. Boucher de Perthes zajął wybitne miejsce w historii archeologii europejskiej dzięki odkryciom w „dyluwialnych” warstwach geologicznych zabytków krzemienych współwystępujących z kośćmi wymarłych ssaków i sformułowaniu na tej podstawie teorii o istnieniu człowieka „dyluwialnego” i „przeddyluwialnego” (przedpotopowego). Teoria ta, początkowo zdecydowanie odrzucana, została w końcu lat pięćdziesiątych XIX w. uznana przez część uczonych angielskich za udowodnioną, co doprowadziło do obalenia w zakresie najstarszych dziejów człowieka głównego paradygmatu wcześniejszej historiografii, opartej na tradycji biblijnej⁶. Odkrycia i teoria Boucher de Perthesa miały decydujący wpływ na rozwój ewolucjonizmu w dziedzinie nauk o człowieku oraz na wyodrębnienie się archeologii prehistorycznej (prehistorii) jako samodzielnej nauki. Bohater książki jest zatem osobą w dziejach nauki ważną, a książka istot-

na także dlatego, że postać Boucher de Perthesa – w Polsce tylko najogólniej znana – przedstawiona jest wszechstronnie i żywo, przy trafnie zarysowanym tle epoki. A były to czasy ciekawe i burzliwe. Nic dziwnego, że lektura książki A. Abramowicza przypomina momentami atmosferę i realia znane czytelnikom słynnej powieści A. Dumasa, „Hrabia Monte Christo”.

Autor wykorzystał nie tylko wszystkie istotne prace Boucher de Perthesa z dziedziny archeologii, ale także zanalizował wiele listów z niepublikowanej korespondencji. W tej sytuacji wyważenie proporcji informacji szczegółowych i ogólnych, dotyczących bohatera książki, dziedzin jego różnorodnej działalności, jego życia i prac oraz wspomnianego tła epoki wymagało od A. Abramowicza nie tylko świetnej znajomości czasów Oświecenia i wieku XIX-tego, ale także kunsztu warsztatu uczonego i pisarza. Książka została uhonorowana w 1998 r. Nagrodą im. Erazma Majewskiego, przyznaną przez Wydział I Polskiej Akademii Nauk; godna jest polecenia uwadze wszystkich archeologów, humanistów i bibliotek humanistycznych. To bardzo ciekawa i wywołująca refleksję lektura.

Jacek Lech

Adres autora:

doc. dr hab. Jacek Lech
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa

⁵ A. Abramowicz, *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa 1967. Por. 129 i 136.

⁶ Por. J. Lech, *Prehistoria i przemiany światopoglądowe w Europie*, *Archeologia Polski* t. 36:1992, 265-285.

